

Manželská rodina v západnej Európe a na východnom Slovensku

ĽUBA KRÁĽOVÁ*

Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove

The Matrimonial Family in Western Europe and Eastern Slovakia

Abstract: The author of the article is attempting to find the answer to the question of how far the behaviour of married partners in Eastern Slovakia (and in a broader sense also in the whole of Slovakia) imitates the contemporary trends of European civilisation. In the author's understanding these are the processes of the modernisation, democratisation and secularisation of European society in general and partner behaviour in particular, and her aim is to determine what the specific difference of the behaviour of married couples in Eastern Slovakia is in comparison with these trends. The European matrimonial family developed out of the traditional multifariousness and disunity of family forms, through the modern unification of the matrimonial model, to a plurality of post-modern models in co-existence. The author of the article deals with the types of matrimonial family in traditional, modern and post-modern societies. The rise of cohabitation in Western Europe during the past twenty years logically creates a decline in marriages, but this fact does not also mean a decline in partnership. The author investigated the changes in marriage behaviour in Eastern Slovakia and their place in Western European processes during 1998-1999. This sociological research on the character of marriage relations in Eastern Slovakia was conducted among 696 respondents. The author discovered that reproductive behaviour patterns in Eastern Slovakia have a mixed, traditional, and also modernised and specifically Slovak character.

Sociologický časopis, 2001, Vol. 37 (No. 4: 449-462)

Úvodné poznámky

Hlavným dôvodom výberu danej témy bolo pre mňa hľadanie odpovede na otázku, nakoľko kopíruje partnerské správanie východoslovenských (a v širšom rámci i slovenských) manželov súčasné európske civilizačné trendy, pod ktorými rozumiem hlavne procesy modernizácie, demokratizácie a sekularizácie európskej spoločnosti všeobecne a partnerského správania zvlášť a nakoľko sa od daných trendov odlišuje špecifickosťou svojho správania. V tejto súvislosti ma už dlhšie znepokojuje otázka, aké sú dominantné črty vo východoslovenskom manželskom správaní. Tradičné, moderné alebo postmoderné? Je slovenská rodina prechodným typom rodiny medzi západoeurópskym a východoeurópskym modelom? Prechádza územím Slovenska známa Hajnalova línia medzi západnou a východnou Európou? Pokúsila som sa nájsť odpovede na dané otázky, ale nebolo v mojich silách ich všetky zodpovedať. Najdôležitejšou otázkou, ktorá ostala nezodpovedaná výskumom, je otázka prináležnosti východoslovenskej a širšie slovenskej

*) Veškerou korespondenci posílejte na adresu: PhDr. Ľuba Kráľová, PhD., Katedra politológie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove, 17. novembra 1, 080 78 Prešov, SR. Tel. 00421-91-7733231-2, kl. 392, e-mail kralova@unipo.sk

rodiny k prechodnému, hraničnému modelu reprodukčného správania v duchu Hajnala a jeho línie, prechádzajúcej od Peterburgu po Terst. Táto otázka nemohla byť zodpovedaná i preto, lebo v texte neanalyzujem ani minulé, ani súčasnú ruskú, či ukrajinskú či inú východoeurópsku rodinu.

Historický oblúk vývoja európskej manželskej rodiny, prelínanie jej historických a súčasných podôb

Pri štúdiu teoretických prác o vývoji tradičnej európskej manželskej rodiny [Ariès 1973, Botíková et al. 1997, Bourdieu 1972, Durkheim 1975, Lebrun 1975, Možný 1990, Rous- sel 1991, Shorter 1977, Segalenová 1996, Flandrin 1984] a mnohorakosti jej foriem v duchu Le Playa, Lasletta a Shortera [Botíková et al. 1997, Možný 1999, Shorter 1977, Segalenová 1996], ako aj zrodu modernej manželskej rodiny [Shorter 1977, Singly de 1993 a 1999] v jej unifikovanej manželskej podobe a jej premien na postmoderné plurálne formy správania západoeurópskych partnerov som objavila zaujímavú tendenciu. Európska manželská rodina sa vyvíjala akýmsi oblúkom či skôr špirálou od tradičnej mnohorakosti a nejednotnosti rodinných foriem cez modernú unifikovanosť manželského modelu k pluralite postmoderných modelov súžití. Diverzifikovanosť tradičných európskych rodinných modelov je odvrátenou stranou postmoderných pluralitných partnerských foriem. Strnulá tradičná inštitúcia je opakom postmoderného oslobodzovania sa od inštitucionalizovaných vzorov správania. Rigidita a potvrdzovanie normatívneho poriadku je opakom oslobodzovaním sa od neho.

Výskumy štruktúry domácich skupín v 70. rokoch pod vplyvom Petera Lasletta [1969] a cambridgeskej skupiny pre históriu populácie a jej sociálnu štruktúru ukázali, že vo veľkej časti Európy mali domáce skupiny v XIX. a začiatkom XX. storočia identickú konfiguráciu ako v 50. a 60. rokoch XX. storočia. V tradičnej Európe neprevládali ani redukovaný typ rodiny (manželia s deťmi), ani rodina širokého príbuzenstva. Oba typy sa široko prekrývali a prelínali.

Na jednej strane to bola **mnohonásobná rodina** v jej troch podobách.

Jednak vo forme západoeurópskej patriarchálnej, viacgeneračnej jednonástupníckej (Švecová tak prekladá Le Playov pojem *la famille souche* [in Botíková et al. 1997: 15]), kmeňovej, či rozvetvovej rodiny [Možný 1999: 32] (také je nejednotné používanie pojmu *la famille souche* v českej a slovenskej demografii a etnológii), pomenovanej prvýkrát Le Playom. Typická je pre bohatšie regióny Európy.

Jednak v podobe širšej, viacgeneračnej nedielovej rodiny – nepatriarchálneho typu, typickej pre Slovensko, charakteristickej podľa Kadleca majetkovým kolektivismom, duchom egalitarizmu a rozpadom [Botíková et al. 1997: 27-28], drobením otcovských majetkov. Tento typ rodiny odlišuje uhorskú časť monarchie od väčšiny regiónov jej západnej časti. Etnológovia uvádzajú, že vývoj v susedných západných krajinách, ktorý sa v priebehu stredoveku začal odklňať od nedielovej rodiny k jednonástupníckej, potvrdzuje, že slovenská roľnícka rodina, ktorá si uchovala črty nedielovej rodiny, tvorí hranicu medzi typom rodiny západnej a východnej Európy [ibid.: 29].

A konečne v podobe mnohonásobnej patriarchálnej rodiny, známej z východnej a juhovýchodnej Európy ako srbská či chorvátska *zadruga*, alebo *Gesind* z Kurskej gubernie pozdĺž pobrežia Baltického mora, trojgeneračná rodina s 10 až 30 členmi, alebo obščinová ruská rodina.

Na druhej strane to bola **nestabilná, redukovaná, základná jednogeneračná manželská rodina**, vznikajúca po cyklických rozpadoch rozšírených, rozvetvených rodín.

Zo sociologického hľadiska bola kostrou tradičného manželského systému jeho meravá, skostnatelá inštitucionalita. Normy a hodnoty jednotlivca boli silne sociálne vzorované. Sociálna kontrola bola všadeprítomná. Inštitúcia separovala jednotlivcov, aby mohla na druhej strane založiť základy nevyhnutnej komplementarity [Lévi-Strauss 1949]. Tradičná inštitucionalita manželského systému mala zároveň transcendentný charakter. Manželská solidarita bola posvätená cirkvou.

Manželstvo prešlo od stredoveku do začiatku XIX. storočia od formy sviatosti k zmluvnej forme. Kánonické právo z XII. storočia definovalo manželstvo ako nezrušiteľnú sviatosť [Kódex... 1996]. Druhý lateránsky koncil (1193) pripočítal manželstvo k siedmim sviatostiam. Tridentský koncil v roku 1563 to potvrdil [Schmauss 1981, Forgan 1991].

Vplyv reformátorského hnutia v XVII. storočí, ako i vplyv právnikov školy prirodzeného práva, prispel k spochybneniu sakrálneho charakteru manželstva. Voltaire vo svojom *Filozofickom slovníku* definoval manželstvo ako právny kontrakt. Sviatosť a kontrakt sú značne odlišné veci. S jedným je spojená milosť, priazeň cirkvi, s druhým občianske dôsledky.

Počnúc renesanciou upevňujú sa v Európe črty modernej spoločnosti. V modernej spoločnosti prestáva byť rodina silnou inštitúciou. Postupné oslabovanie inštitucionality v modernej európskej manželskej rodine znamená menej intenzívnu sociálnu kontrolu, väčšiu osobnú autonómiu a väčšiu možnosť slobodnej voľby. Individuum sa stáva novou sociálnou hodnotou. Sociálna kontrola už nie je všadeprítomná. Súkromné sa oddeľuje od verejného. Súkromné je autonómnou sférou jednotlivca. Manželstvo stráca svoj transcendentný charakter a nadobúda od čias Francúzskej revolúcie podobu sekulárnej občianskej zmluvy. Inštitucionalita ľudského správania stráca svoju transcendentnosť, pretože ju zakladá autonómnosť individua. Oslabuje sa vplyv cirkvi v spoločnosti.

Autonómnosť a slobodu jednotlivca umožňuje postupná demokratizácia spoločnosti, paralelná procesu jej modernizácie. Rozširujú sa zóny slobody pre jednotlivca vo všetkých spoločenských sférach, teda aj v rodine. Demokratická transformácia spoločnosti generuje rovnosť šanci a možností, teda motivačnú rovnosť. Hierarchizácia spoločnosti nadobúda meritokratický charakter a veľmi úzko súvisí s demokratizáciou vzdelania. Jedným z najdôležitejších prejavov demokratickej rovnosti je postupné presadzovanie rovnosti pohlaví. Žena sa vymaňuje z područia výmeny. Z objektu sa veľmi pomaly stáva subjektom sociálnych vzťahov. Napriek tomu submisívne postavenie ženy pretrváva v rodine až do polovice XX. storočia. Feminizmus a socializmus radikálne natosťujú ženskú otázku a menia daný stav. Výber manželského partnera je vecou samotných aktérov a postupne rovnako muža ako ženy. „Osobná nezávislosť je teda naša výsada i údel. V modernom ponímaní žena prestáva odvodzovať svoju sociálnu identitu od muža a muž zo svojich rodinných zväzkov. Významným zdrojom nezávislej sociálnej totožnosti obidvoch manželov sa stáva ich práca a povolanie, často rozdielne, a záujmy vo voľnom čase, mnohokrát rôzne. Muži ani ženy sa nezriekajú vzťahov, do ktorých vstupujú sami za seba.“ [Možný 1990: 82]

Triedne rozdiely v XVIII. a XIX. storočí umožnili nahmatáť jadro, okolo ktorého sa moderná nukleárna rodina kryštalizovala. Cit pre dieťa v buržoáznej rodine, romantický cit pri výbere partnera v proletárskych a remeselníckych rodinách a pocit či povedo-

mie prináležnosti k vlastnej domácnosti v buržoáznej a neskôr i robotníckej rodine zrodili modernú nukleárnu rodinu. Uzavretie sa do vnútorného sveta nukleárnej manželskej rodiny ako jedinej legálnej formy inštitucionálneho zastrešenia vzťahu manželov nad deťmi bolo na počiatku moderného sveta.

V dobe postmodernej moderny sa jednotný model partnerského spolunažívania prekonal. Naše súčasné problémy už nie sú riešiteľné dominantnými prostriedkami moderny. Je nevyhnutné zameniť stratégiu jednoty za stratégiu mnohosti. Konsenzuálnou základňou vyjednávanej diferentnosti a inakosti je právo na disenzus, píše Welsch [1993: 31-41]. Partneri musia oveľa viac vyjednávať zhodu ako v minulosti. Sloboda jedného z partnerov je symetrickou súčasťou slobody druhého partnera. Objav tohto zopätia slobodou je podľa Iva Možného jedným z najkrajších objavov našej civilizácie [Možný 1990: 78].

Nárast kohabitácií v západnej Európe v posledných 20 rokoch spôsobuje logický deficit manželstva, čo však neznamená deficit partnerstva. Demografi nazývajú tento prechod k modernému postindustriálnemu obdobiu druhým demografickým prechodom, ktorý znamená pokles intenzity sobášnosti, jej posun do vyššieho veku alebo jej úplné odmietanie v nezosobášených súžitíach, ako aj zníženie úrovne plodnosti, zvýšenie priemerného veku prvoroďčiek a vzostupu počtu detí narodených mimo manželstva.

Vo vleku naznačených premien rodinného a reprodukčného správania v západnej Európe usudzujem, že to boli procesy modernizácie, demokratizácie a sekularizácie európskej spoločnosti, ktoré podnietili revolučné premeny vnútri manželskej rodiny v priebehu posledných storočí, aby zároveň umožnili individuu postupne sa vymaňovať zo súkolia inštitúcie a podporovať, či tvarovať dané procesy.

Manželská rodina na východnom Slovensku

Keďže ma zaujímajú hlavne procesy premeny východoslovenského manželského správania a jeho zaradenia do európskych civilizačných procesov, rozhodla som sa na rozhraní rokov 1998-99 uskutočniť výskum charakteru východoslovenských manželských vzťahov.

Hlavným cieľom výskumu bolo posúdiť utváranie modernizačných, demokratizačných a sekularizačných tendencií v manželských vzťahoch východoslovenskej rodiny prostredníctvom vplyvu základných identifikačných znakov (pohlavia, veku a vzdelania) a determinujúcich činiteľov (deklarovania príslušnosti ku konfesii a frekvencie praktizovania vierovyznania) u 696 východoslovenských manželských partnerov.

Základným výskumným nástrojom vo vzťahu k formulovanému problému výskumu bol dotazník. Pred uskutočnením hlavného výskumu som uskutočnila predvýskum u 37 respondentov a na základe testov reliability som korigovala súbory znakov ako otázok dotazníka, keď α sa pohybovala od 0,6 do 0,9.

Výber výskumnej vzorky som spolu s 59 anketármi uskutočnila na základe zámerného výberu, v ktorom som vyčlenila tri výberové kritériá súčasne, a to pohlavie, vek a vzdelanie. Dané kritériá stratifikovali súbor do približne rovnako veľkých podsúborov, aby mohlo byť navzájom porovnávané správanie respondentov v kvantitatívne homogénnych skupinách. Na reprezentatívnosť výskumu som neašpirovala najmä v súvislosti so vzdelanostnou štruktúrou obyvateľstva východného Slovenska. Vysokoškolsky vzdelaných jedincov je na východnom Slovensku 7,8 %, obyvateľov so základným vzdelaním 35,9 % [Sčítanie... 1992: 21]. Ak by mala výberová vzorka kopírovať takúto kvantitatív-

ne nehomogénne skupiny obyvateľov, nemohla by som v druhostupňovom triedení pracovať s dostatočne veľkými súbormi a zároveň by porovnávanie správania podľa výšky vzdelania nemalo rovnakú váhu kvôli kvantitatívne neporovnateľným súborom základnej populácie. Napriek tomu bol vo väčšine ukazovateľov partnerského správania súbor manželských dvojíc vybraný takým spôsobom, že ich správanie sa neodlišovalo od správania základnej populácie v celoslovenskom priemere (sobášny vek je identický (21,8 roka u ženy, 23,5 roka u muža oproti 22 a 24 rokom v základnej populácii [Filadelfiová a Guráň 1997: 173]), malé časové intervaly medzi pôrodmi sú typické i pre výberový i pre základný súbor, počet rozvedených je približne rovnaký vo výberovom i základnom súbore (4,4 oproti 3,8 % v slovenskej populácii), pôrody sa koncentrujú do začiatku manželského života, až veľmi skorého začiatku opäť aj vo výberovom, aj v základnom súbore, štruktúra podľa vierovyznania však nekopíruje stav v slovenskej populácii podľa posledných výskumov bratislavských sociológov [Bunčák, Harmadyová a Krivý 1998], pretože východoslovenská populácia je konfesiónálne azda najviac diferencovaná. Zaznamenala som pokles tehotnosti neviest pri vstupe do manželstva (v roku 1992 Filadelfiová, Guráň [1992: 9] uvádzajú, že polovica neviest na Slovensku vstupuje do manželstva tehotná, vo výberovom súbore to potvrdzuje 35 % respondentov), zvyšovanie veku matiek pri pôrode prvého dieťaťa a azda aj iné.

Reprezentatívnosť zisteného počtu kohabitantov vo výberovom súbore nemám s čím porovnávať, pretože žiaden výskum na Slovensku, orientovaný na nezosobášené súžitia nepozná (na rozdiel od brnenského výskumu z rokov 1985-1986, v ktorom profesor Možný konštatuje, že iba 7 % opýtaných brnenských párov nepoznalo prax kohabitácie pred sobášom, a štúdie Bartoňovej [1984] v *Demografii*). Ani posledné sčítanie ľudu nemôže byť v tomto zmysle smerodajné, pretože nemalo za cieľ zistiť počet kohabitantných zväzkov v slovenskej populácii. V našom výskume 13,6 % partnerov priznalo predmanželskú prax kohabitácie a ďalších 3,7 % respondentov doteraz žije v nezosobášenom zväzku. Spolu ide o 17,3 % respondentov výberového súboru, ktorí poznajú prax kohabitantného zväzku. Podľa nášho názoru to svedčí o tom, že voľný zväzok partnerov sa začína usidlovať i medzi našimi partnermi. V kohabitantnom zväzku žijú naši partneri akoby na skúšku. Sú to mnohokrát tí partneri, z ktorých aspoň jeden je rozvedený. Nejde však iba o rozvedených partnerov. 17,3 % respondentov výberového súboru pozná kohabitantné vzťahy a rozvedených v súbore je 4,4 %. Ide hlavne o partnerov, ktorí žili spolu voľne dovtedy, kým partnerka neotehotnela. Kohabitáciu sme na Slovensku teda zachytili, no je neporovnateľná so západoeurópskymi alebo aj českými trendmi.

V roku 1977 Louis Roussel vo Francúzsku zistil, že 9,7 % mladých ľudí vo vekovej skupine od 18-29 rokov žilo ako druh a družka a že 44 % mladých, zosobášených medzi 18-30 rokmi v roku 1976 už žilo spolu pred uzatvorením manželstva [Roussel 1978: 15-42]. Výskum matrimoniálnej kohorty ukazuje, že frekvencia prvých zväzkov, započatých mimo manželstva, tvorila v rokoch 1968-1970 20 % a roku 1980 50 % [Audirac 1986]. Znamená to, že model kohabitantného partnerského správania v západnej Európe zovšeobecnel [Segalenová 1996: 133].

Významnosť vplyvu *pohlavia* pri štrukturácii súboru smerom k demokratizácii manželských vzťahov je výrazná najmä v procese nivelizácie rozhodovacích právomocí v manželskom vzťahu na východnom Slovensku. Väčšinu rozhodnutí o chode domácnosti prijímajú manželia spoločne. Väčšia finančná závislosť manželky na manželovi ako manžela na manželke však ešte stále svedčí o istej nerovnováhe sociálnych pozícií ženy a muža v rodinnom a zároveň spoločenskom priestore východného Slovenska. V del'be

práce pre väčšinu žien výberového súboru zostáva rodina a domácnosť ich doménou, no objavili sa i partnerskejšie modely del'by práce a povinností medzi obidvoma partnermi.

Niet takej typicky ženskej činnosti v našom kultúrnom prostredí, pri ktorej by priemerné skóre mužov bolo 7,0, teda krajná poloha škály, kedy by sa muži na danej ženskej činnosti nepodieľali nikdy, ale ani takej, pri ktorej by priemerné skóre mužov bolo 1,0, kedy by sa na danej ženskej činnosti podieľali vždy. Niet takej typicky mužskej činnosti, pri ktorej by priemerné skóre žien bolo 7,0 alebo 1,0. Prvý stupeň na sedemstupňovej škále frekvencie domácej činnosti znamená vždy, siedmy nikdy.

Tabuľka 1. Vplyv pohlavia na del'bu práce

Del'ba práce	F	P	Mean	
			Muži	Ženy
D1.1 plánovanie rozpočtu	19,4	0,00	2,34	1,89
D1.2 každodenné nákupy	216,4	0,00	3,59	2,02
D1.3 víkendové nákupy	90,9	0,00	3,22	2,14
D1.4 umývanie okien	830,9	0,00	5,34	1,77
D1.5 umývanie riadu	318,5	0,00	4,07	1,96
D1.6 upratovanie	449,8	0,00	4,06	1,76
D1.7 varenie	610,6	0,00	4,53	1,74
D1.8 žehlenie	1322,1	0,00	5,84	1,66
D1.9 pranie	1050,9	0,00	5,77	1,76
D1.10 opravy elektrospotrebičov	574,4	0,00	2,75	5,99
D1.11 opravy inštalácií	706,7	0,00	2,67	6,17
D1.12 maľovanie bytu	137,3	0,00	2,65	4,49
D1.13 menšie úpravy bytu	118,8	0,00	2,43	3,90
D1.14 väčšie úpravy bytu	91,3	0,00	2,86	4,36
D1.15 šitie	486,8	0,00	5,93	2,70
D1.16 úrady	2,6	0,11	2,97	3,17
D1.17 záhrada	0,1	0,76	3,48	3,44

Analýza rozptylu pravdepodobnosti vplyvu pohlavia na del'bu práce potvrdila, že v manželských vzťahoch na východnom Slovensku existujú štatisticky významné rozdiely medzi manželmi pri frekvencii výkonu typicky ženských a typicky mužských domácich prác. Nemôžeme ale tvrdiť, že k približovaniu ženského a mužského sveta nedochádza úplne. V procese del'by práce sú typicky mužské a ženské teritória striktné vymedzené. Nesmelo sa však vydeľujú činnosti, ktoré premosťujú tieto dva svety. Mám na mysli hlavne také činnosti, ako sú plánovanie domáceho rozpočtu, napríklad i víkendové nákupy, vybavovanie domácich záležitostí na úradoch a práce na záhradke.

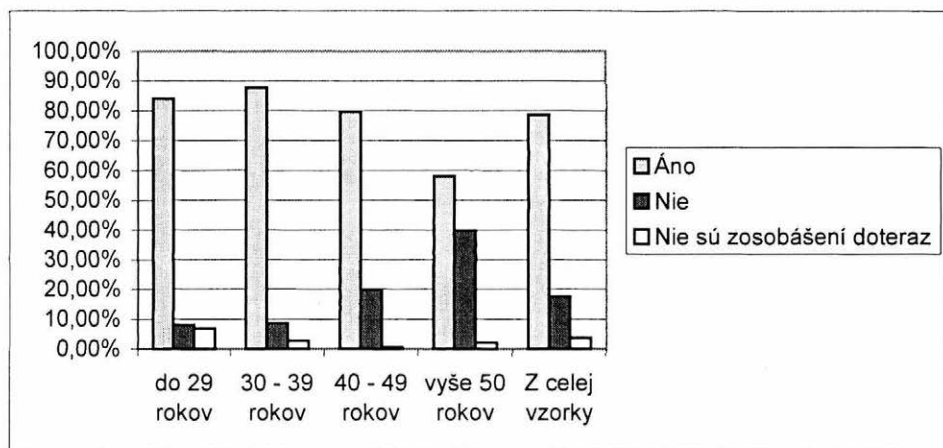
Sobášny vek u respondentov klesá s poklesom ich aktuálneho veku. Čím mladší sú respondenti výberového súboru, tým nižší je ich sobášny vek. Priemerný sobášny vek respondentov vo veku od 18 do 29 rokov je 20,8 roka, od 30 do 39 rokov 22,7 roka, od 40 do 49 rokov 23,5 roka a u vyše 50-ročných 23,8 roka. Možno sme týmto zistením vyvrátili úsudok zdravého rozumu, podľa ktorého sa v našom kultúrnom priestore starší partneri sobášili skôr ako dnešní mladí partneri.

Tabuľka 2. Rozloženie výberového súboru podľa aktuálneho veku a sobášneho veku respondentov (v %)

Vek	Sobášny vek					Spolu
	do20 rokov	21-25 rokov	26-30 rokov	31-35 rokov	>36 rokov	
do 29 rokov	36,2	54,0	9,8	0,0	0,0	100,0
30-39 rokov	20,9	62,6	14,4	1,6	0,5	100,0
40-49 rokov	14,2	67,5	15,7	0,5	2,0	100,0
vyše 50 rokov	26,8	38,4	29,7	3,6	1,4	100,8
Z celej vzorky	24,0	57,0	16,7	1,3	1,0	100,0

Nositel'mi sekularizačných, modernizačných a demokratizačných tendencií v manžel'ských vzťahoch sú respondenti stredného veku, najmä vo vzťahu k deľbe práce a k udržiavaniu kontaktov so širšou rodinou. Jednoznačne najsilnejšie sekularizačné a modernizačné tendencie vo svojich manžel'ských vzťahoch stelesňujú ale najmladší respondenti pri používaní progresívnych foriem antikoncepcie a respondenti vo veku od 30 do 39 rokov najviac poznajú prax sexuálnych predmanžel'ských vzťahov ako jeden z ukazovateľov sekularizácie partnerského vzťahu.

Graf 1. Vplyv veku na prax sexuálnych vzťahov pred uzatvorením manžel'stva

Tabuľka 3 Vplyv veku na prax sexuálnych vzťahov pred uzatvorením manželstva (v %)

Vek	Sexuálne vzťahy pred sobášom				Spolu
	Áno	Nie	Nezosobášení	Bez odpovede	
do 29 rokov	83,9	8,1	6,9	1,1	100,0
30-39 rokov	87,7	8,6	2,6	1,1	100,0
40-49 rokov	79,7	19,8	0,5	0,0	100,0
vyše 50 rokov	58,0	39,9	2,1	0,0	100,0
Z celej vzorky	78,6	17,7	3,7	0,6	100,0

Štatistická významnosť, 4 $P = 0,00$, $\chi^2 = 83$

Prevažná väčšina respondentov, t.j. 79 % poznala a priznáva sexuálne vzťahy s budúcim manželským partnerom pred uzatvorením sobáša, 18 % z nich popiera takéto vzťahy. Tento nepomer (takmer 80 % oproti takmer 20 %) nie je úplne kompatibilný s pomerom respondentov s náboženským a nenáboženským vyznaním (87 % oproti 13 %). Tento pomer nie je kompatibilný ani s pomerom respondentov s vysokoškolským, stredoškolským a základným vzdelaním (34 % + 35 % oproti 31 %), ako ani s pomerom respondentov, žijúcich v mestách a na dedinách (74 % oproti 26 %). Zdá sa, že prax sexuálnych vzťahov pred manželstvom je v populácii východného Slovenska značne rozšírená a nie je závislá ani od identifikačných znakov, ani od žiadnych determinujúcich činiteľov. Tento záver nášho výskumu sa približuje záveru Z. Bútorovej, prezentovanému v knižôčke *Ona a on* [1996: 32], kde autorka uvádza percentuálny pomer 70 % oproti 25 % tých, ktorí nenamietajú proti tomu, aby ľudia mali sexuálny styk pred svadbou a tých, ktorí sú proti tomu. Zhovievavý postoj k predmanželskému sexu je v rovnakej miere zastúpený medzi ženami a mužmi. Najčastejší je medzi ľuďmi mladej a mladšej strednej generácie, medzi ľuďmi s vyšším vzdelaním, medzi ľuďmi identifikujúcimi sa so strednou a vyššou sociálnou vrstvou a medzi ľuďmi, ktorí nie sú nábožensky založení [ibid.: 33].

Tabuľka 4. Vplyv výšky vzdelania na prax sexuálnych vzťahov partnerov pred uzatvorením manželstva (v %)

Vzdelanie	Bez odpovede	Sex pred sobášom			Z celého súboru
		Áno	Nie	Nezosobášení	
ZV	0,0	72,6	26,0	1,4	100,0
SŠV	0,5	80,8	13,6	5,1	100,0
VŠV	1,2	80,9	14,5	3,4	100,0
Podsúbor	0,6	78,6	17,8	3,0	100,0

Štatistická významnosť $P = 0,00$, $\chi^2 = 20,01$

Z celej vzorky 24,0 57,0 16,7 1,3 1,0 100,0

Štatistická významnosť $P = 0,00$, $\chi^2 = 66,7$

Najvýraznejší vplyv *vzdelania* pri formovaní modernizačných, sekularizačných a demokratizačných tendencií vo vývoji manželských vzťahov východoslovenskej rodiny som zaznamenala v oblasti svetonázorovej životnej pozície respondentov. Vplyv výšky vzdelania bol výrazný aj pri finančnej nezávislosti manželov, spoločnom kooperatívnom rozhodovaní o záležitostiach domácnosti, pri praxi predmanželských sexuálnych vzťahov a spôsoboch používania najprogresívnejších foriem antikoncepcie.

Výška vzdelania je najdôležitejším pilierom, o ktorý sa opiera proces modernizácie, sekularizácie a demokratizácie manželského správania v rodine východoslovenskej populácie. Určite aj preto je vhodné forsírovanie jeho rozvoja na Slovensku.

Tabuľka 5. Vplyv výšky vzdelania na deklarovanú príslušnosť k istej konfesii (v %)

Deklarované vierovyznanie	ZV	Vzdelanie SŠV	VŠV	Spolu
Rímskokatolícke	66,2	55,4	49,8	56,9
Gréckokatolícke	16,4	17,8	14,9	16,4
Pravoslávne	5,5	4,1	4,3	4,6
Evanjelické a.v.	5,0	7,9	3,8	5,6
Kalvínske	1,8	2,1	0,9	1,6
Židovské	0,0	0,0	0,9	0,3
Jehovistické	0,5	0,4	0,4	0,4
Bez vyznania	4,1	12,0	23,0	13,2
Spolu	100,0	100,0	100,0	100,0

Štatistická významnosť $P = 0,00$, $\chi^2 = 50,9$

Bivariačná analýza v kontingenčnej tabuľke 5 výrazne potvrdzuje štatisticky významný vplyv výšky vzdelania na stupeň religiozity a sekularizácie životnej orientácie respondentov. K hlavným konfesiám na Slovensku (rímskokatolíckej, gréckokatolíckej, evanjelickej a.v. a pravoslávnej) sa hlási drvivá väčšina respondentov so základným vzdelaním (93 %), 85 % stredoškolsky vzdelaných respondentov a takmer tri štvrtiny (73 %) vysokoškolsky vzdelaných respondentov. Ak zohľadníme fakt, že rímskokatolícke vierovyznanie je u našich respondentov najfrekvencovanejším vyznaním, potom môžeme chápať ako dve krajné svetonázorové polohy rímskokatolícke vierovyznanie a svetonázor bez vierovyznania. Počet respondentov rímskokatolíckeho vierovyznania narastá so znižovaním výšky vzdelania, počet respondentov bez vierovyznania narastá so zvyšovaním vzdelania.

Intenzívnejšia inklinácia respondentov s vyšším vzdelaním k svetonázoru bez vierovyznania v porovnaní s respondentmi s nižším vzdelaním, ktorí inklinujú viac k religióznemu svetonázoru vo výberovom súbore, potvrdila tendenciu prezentovanú E. Bolfíkovou a M. Frankovským v ich výskume medzigeneračných rozdielov v pocite príslušnosti k makrosociálnym útvarom. „S rastom úrovne dosiahnutého vzdelania postupne výrazne klesá intenzita pocitu príslušnosti respondentov k svojmu náboženskému spoločenstvu“ [Bolfíková a Frankovský 1997: 60].

Danú tendenciu potvrdzuje i bivariačná analýza vplyvu výšky vzdelania na frekvenciu praktizovania bohoslužieb, kedy s výškou vzdelania klesá návštevnosť respondentov na bohoslužbách. Zriedkakedy navštevuje alebo nikdy nenavštevuje bohoslužby 45,3 % respondentov z celého výberového súboru.

Tabuľka 6. Vplyv výšky vzdelania na používanie antikoncepcie (v %)

Forma antikoncepcie	Vzdelanie			Podsúbor
	ZV	SŠV	VŠV	
0	1,8	0,0	1,3	1,0
Kondom	10,0	17,4	19,6	15,8
Prerušovaná súlož	24,7	28,9	27,2	27,0
Antikoncepčné tablety	6,8	18,2	21,3	15,7
DANA	6,8	7,0	7,2	7,0
Sterilizácia ženy	4,6	2,9	2,1	3,2
Sterilizácia muža	0,0	0,0	0,0	0,0
Interrupcia	0,0	0,4	0,0	0,1
Žiadna	44,7	23,6	16,6	27,9
Iná	0,6	1,6	4,7	2,3
Spolu	100,0	100,0	100,0	100,0

Štatistická významnosť $P = 0,00$, $\chi^2 = 76,8$

Bivariačná analýza vplyvu výšky vzdelania na používanie antikoncepcie v kontingenčnej tabuľke 6 poukázala na jednoznačný vplyv výšky vzdelania na charakter používania antikoncepcie v sexuálnych manželských vzťahoch. Takmer polovica respondentov so základným vzdelaním nepoužíva žiadnu antikoncepciu a štvrtina z nich používa prerušovanú súlož. Najčastejšie používanou formou antikoncepcie u respondentov stredoškolského a vysokoškolského vzdelania je prerušovaná súlož, no na druhom mieste používajú vysokoškolsky vzdelaní respondenti antikoncepčné hormonálne tabletky a stredoškolsky vzdelaní respondenti ich používajú na treťom mieste.

Používanie progresívnych foriem antikoncepcie, rozšírenosť praxe predmanželských sexuálnych vzťahov ako modernizačný a sekularizačný trend manželského správania výrazne klesá so zvyšovaním frekvencie návštev bohoslužieb a nezávisí od púheho deklarovania vierovyznania. Polovica respondentov, ktorí navštevujú bohoslužby každý deň alebo dvakrát-trikrát za týždeň, pristupuje napriek cirkevnému zákazu k vedomej regulácii pôrodnosti (hoci v tých najprirodzenejších podobách), čo považujem za sekularizačný trend v ich partnerskom správaní. Tradičné správanie súčasných partnerov sa principiálne odlišuje od správania partnerov v tradičnej spoločnosti. Moderný charakter je v ňom imanentne zakódovaný.

Analýza výsledkov výskumu potvrdila na jednej strane, že správanie východoslovenských partnerov prejavuje sklon k reprodukcií *moderného, sekulárneho a demokratického* manželského zväzku, no z obdobia do druhého demografického prevratu v 70. rokoch v západnej Európe, a na druhej strane vyjavila i isté pretrvávanie jeho *tradičnomoderných kresťanských* foriem (nie kresťanských z dôb tradičných).

Tabuľka 7. Vplyv frekvencie praktizovania bohoslužieb na prax sexuálnych vzťahov pred uzatvorením manželstva (v %)

Frekvencia praktizovania bohoslužieb	Bez odpovede	Sexuálne vzťahy pred sobášom			Časť súboru	Spolu
		Áno	Nie	Kohabitácia		
Každý deň	0,0	56,3	43,7	0,0	2,3	100,0
2x za týždeň	0,0	43,3	56,7	0,0	8,6	100,0
Raz za týždeň	1,3	72,8	22,0	3,9	33,3	100,0
Raz mesačne	0,0	85,0	11,7	3,3	8,6	100,0
Raz ročne	0,0	89,3	8,0	2,7	16,2	100,0
Vianoce	1,6	84,1	12,7	1,6	9,1	100,0
Svadba	0,0	100,0	0,0	0,0	4,2	100,0
Nikdy	0,0	89,1	5,5	5,4	15,8	100,0
Časť súboru	0,6	78,6	17,8	3,0	100,0	100,0

Štatistická významnosť $P = 0,00$, $\chi^2 = 111,45$

Na potvrdenie modernizačných, sekularizačných a demokratizačných tendencií uvediem dominantný unifikovaný model modernej manželskej inštitúcie, prevládajúcu prax predmanželských sexuálnych vzťahov s budúcim manželským partnerom alebo i s inými partnermi pred uzatvorením manželstva, používanie vedomých, stále progresívnejších foriem antikoncepcie časťou skúmanej populácie, spoločné rozhodovanie o každodenných problémoch domácnosti, iniciatívu oboch partnerov pri zoznamovaní.

Na potvrdenie tradičných (tradično-moderných) foriem manželského správania uvádzam odmietanie nezanedbateľnou časťou manželov (28 %) vo východoslovenskom regióne akejkol'vek antikoncepcie v sexuálnych manželských vzťahoch, nepoznanie praxe predmanželských sexuálnych vzťahov (buď takmer alebo viac ako jedna štvrtina religiózne orientovaných respondentov – malé odchýlky závisia od charakteru vierovyznania), nekooperáciu manželov v chode každodenných povinností, tradičnú deľbu rolí podľa pohlavia a v európskom kontexte jednu z nižších úrovní rozvodovosti (1,75 rozvodu na 1 000 obyvateľov) [„Rodina...“ 1992].

Záverčné úvahy

Prevládanie jednotného modelu manželskej rodiny na Slovensku a neakceptovanie v širšom rozsahu nezosobášených súžití ako alternatívnych partnerských rodinných foriem na východnom Slovensku možno označiť za brzdu nasmerovanosti populácie žijúcej na danom území k postmoderným partnerským formám. Azda by to bol jednostranný záver, ak by som neuviedla aj iné skutočnosti slovenskej reality.

Dnešná slovenská societa po 11 rokoch transformácie je demokraticky orientovanou spoločnosťou. Jej obyvatelia s najväčším uspokojením prijali politické uvoľnenie v oblasti konfesionalnej slobody. Neustály nárast počtu veriacich v najväčších konfesiách na Slovensku [Bunčák, Harmadyová a Krivý 1998] odráža podľa môjho názoru niekoľko skutočností. V prvom rade je to reakcia na predchádzajúce ideologické potláčanie konfesionalného svetonázoru a z neho vyplývajúceho životného štýlu. Zdá sa, že kvantitatívny nárast počtu veriacich bude ešte chvíľu pokračovať, pretože sa ľudia ešte nenasýtili možnosťou slobodne a bez zábran deklarovať svoje vierovyznanie. Na druhej strane sa mi však zdá, že mnohí sa len prispôbujú situácii, ktorá je nateraz prajnejšia deklarovanému konfesionalne orientovanej životnej koncepcie ako životnej pozície bezverectva alebo ateizmu.

Mnohí sa hlásia k tradičným konfesiam bez hlbšej sebareflexie a ich zvnútornenia, ako o tom svedčí v našom výberovom súbore polovica respondentov, navštevujúcich bohoslužby každý deň a zároveň umelo obmedzujúcich počatie, či priznávajúcich udržiavanie predmanželských sexuálnych vzťahov. O prejavovaní konfesie navonok svedčí podľa nášho názoru množstvo respondentov, ktorí sa prihlasujú k niektorej konfesii, no kultu nepraktizujú alebo len veľmi zriedka (na Vianoce, Veľkú noc, v kostole boli len na svojom krste a svadbe), pričom sa správajú vo svojom každodennom živote obdobne ako tí, ktorí nenavštevujú bohoslužby nikdy a nehlásia sa k žiadnemu vierovyznaniu. Počet respondentov, prihlasujúcich sa k pozícii bez vierovyznania (13,2 %) a počet nepraktizujúcich svoje vyznanie vôbec alebo len veľmi zriedka (29,3 %) sa neprekrýva. Zaiste, nástroj, merajúci bezverectvo a ateistický životný postoj nebol dokonalý, no myslím si, že je veľmi ťažké empiricky zmerať rozdiel práve v týchto dvoch odlišných životných pozíciách. Možno ale zistené údaje odrážajú skutočnosť, že proces osvojovania si religióznej životnej koncepcie sa viac diferencuje a ľudia svoje životné pozície konfigurujú zložitejšie a komplexnejšie v tom smere, že vplyv náboženstva sa ináč prejavuje pri výchove detí, ináč pri formovaní životnej autokoncepce, ináč pri deklarovaní kultu, keď dnes je ešte veľmi dôležité prejavovať ho viac navonok ako dovnútra (v budúcnosti, ako o tom svedčí prax západnej Európy, to bude asi naopak), ináč v konkrétnom prežívaní uspokojenia z partnerského (predmanželského i manželského) vzťahu.

Nateraz v slovenskej populácii prevláda skôr deklaratívny prístup k prezentovaniu životného seba prejaviu a životného štýlu, prejavujúci sa aj v silnom akceptovaní inštitúcií v súkromnom i verejnom živote (manželská inštitúcia je naďalej akceptovaná vyše 90 % obyvateľstva Slovenska, prevláda tu vidiecky spôsob života nad mestským, ako aj nesa-mostatnosť v riešení životných kríz a straty zamestnania, o čom svedčí vyše 18 % nezamestnanosť ako jedna z najvyšších v Európe, nehovoriac aj o vyše 30 % nezamestnanosti v niektorých regiónoch východného Slovenska). Mladí sobášiaci sa partneri neindividualizujú svoje životné dráhy a neoslobodzujú sa od pomoci rodičov, teda závislosti na rodine pôvodu, čo opäť potvrdzuje domnienku o skovanosti inštitúciou v partnerskom a manželskom správaní na Slovensku.

Zistené skutočnosti ma viedli k vysloveniu záveru, že nasmerovanosť k postmoderným formám života na východnom Slovensku ako súčasť Slovenska nenadobudla kontúry západoeurópskej mnohorozmernosti a diferencovanosti individuálnych životných dráh a štýlov.

Slovenská societa na úrovni rodinného a reprodukčného správania sa ešte nepremenila na otvorenú popperovskú spoločnosť v pravom slova zmysle. Je to skôr uzavretá spoločnosť, ostrážitá pred inakosťou a odlišnosťou práve v reprodukčnom správaní.

Ak sa podľa Rabušica [1996: 173-179] s určitými sociálnymi a ekonomickými štruktúrami spoločnosti spájajú i určité vzorce populačného správania a platí medzi nimi vzťah vzájomnosti a určitý režim socioekonomických štruktúr formuje i určité vzorce reprodukčného správania a naopak určitý režim populačného správania podporuje a tvaruje socioekonomické štruktúry, potom môžem azda vysloviť záver, že ak reprodukčné vzorce správania na východnom Slovensku majú zmiešaný, moderno-tradičný a špecificky slovenský charakter, možno aj medzný Hajnalov tvar, a nenadobudli vo všeobecnosti črty európskych globálnych, deinštitucionalizovaných, neskoro moderných foriem, potom azda aj socioekonomické štruktúry majú takýto zmiešaný charakter. Nekopírujú vo svojej podstate civilizačné postindustriálne západoeurópske trendy.

Samozrejme bude veľmi zaujímavé porovnať závery uvádzané v danej štúdii s demografickými trendmi zaznamenanými v najnovšom sčítaní ľudu v roku 2001, ktoré mi v čase písania state ešte neboli známe.

LUBA KRÁĽOVÁ absolvovala doktorandské (PhD) studium na katedre sociologie FSS MU v Brně u profesora Možného. V súčasnosti učí sociológiu na katedre politologie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity. Absolvovala študijné pobyty v Sociologickom centru VUB v Bruselu, na Institutu politických vied Janovskej univerzity a Univerzity Aix-Marseille III. Publikuje časopisecky, hlavne v Demografii, Sociológii, Sociologickom časopisu a v Politologické revui.

Literatúra

- Ariès, Ph. 1973. *L'enfant et la vie familiale sous l'Ancien Régime*. Paris: Éditions du Seuil.
- Audirac, P. A. 1986. „La cohabitation: un milion de couples non mariés.“ *Economie et Statistique* No. 185: 15-33.
- Bartoňová, D. 1984. „Faktická manželství v letech 1970 a 1980.“ *Demografie* 26(3): 266-269.
- Bolfíková, E., M. Frankovský 1997. „Medzigeneračné rozdiely v pocite príslušnosti k „makro“sociálnym útvarom.“ *Sociológia* 29(1): 55-68.
- Botíková, M., K. Jakubíková, S. Švecová 1997. *Tradície slovenskej rodiny*. Bratislava: Veda, BICFS.
- Bourdieu, P. 1972. „Les stratégies matrimoniales dans le système des stratégies de reproduction.“ *Annales ESC* 27(4-5): 1105-1127.
- Bunčák, J., V. Harmadyová, V. Krivý 1998. „Záverečná správa: Základné výsledky sociologického prieskumu Náboženstvo 1998.“ Nepublikovaný interný materiál. Bratislava: SÚ SAV.
- Bútorová, Z. 1996. *Ona a on. Ženský údel očami verejnej mienky*. Bratislava: FOCUS, Centrum pre sociálnu a marketingovú analýzu.
- Durkheim, É. 1975 (1892). „La famille conjugale.“ In *Textes, No. 3, Fonctions sociales et institutions*, ed. V. Karaday. Paris: Les Éditions de Minuit.
- Filadelfiová, J., P. Guráň 1997. „Demografický vývoj.“ Pp. 173-184 in *Slovensko 1996. Súhrnná správa o stave spoločnosti a trendoch na rok 1997*, ed. by Martin Bútor. Bratislava: IVO.
- Filadelfiová, J., P. Guráň 1992. „Paradoxy rodiny: mýty, pravdy, pochybnosti.“ Pp. 5-17 in *Slovensko a systémové zmeny v spoločnosti* (zborník z konferencie „Slovensko a systémové zmeny v spoločnosti“, dňa 24.-26. marca 1992, Smolenice). Zväzok IV. Rodina a spoločnosť v sociálnej politike. Bratislava: Sociologický ústav SAV.
- Flandrin, J. L. 1984. *Familles. Parenté, maison, sexualité dans l'ancienne société*. Paris: Édition du Seuil.
- Forgan, V. I. 1991. *O osobitnom povolani. O manželstve*. Trnava: Spolok svätého Vojtecha.
- Kódex kanonického práva 1996. Bratislava: Konferencia biskupov Slovenska.
- Laslett, P. 1969. *Un monde que nous avons perdu; famille, communauté et structure sociale dans l'Angleterre pré-industrielle*. Paríž, Flammarion.
- Lebrun, F. 1975. *La vie conjugale sous l'Ancien Régime*. Paris: Armand Colin.
- Lévi-Strauss, C. 1949. *Les structures élémentaires de la parenté*. Paris: PUF.
- Možný, I. 1990. *Moderní rodina (mýty a skutečnosti)*. Brno: Blok.
- Možný, I. 1999. *Sociologie rodiny*. Praha: SLON.
- Rabušic, L. 1996. „O současném vývoji manželského a rodinného chování v České republice.“ *Demografie* 38(3): 173-179.
- „Rodina na Slovensku v dátach.“ 1992. *Sociológia* 24(6): 611-624.
- Roussel, L. 1978. „La cohabitation juvénile en France.“ *Population*, No. 1: 15-42.

- Roussel, L. 1991. „Les types de famille.“ Pp. 83-96 in *La famille, l'état des savoirs*, ed. par Fr. de Singly. Paris: Éditions La Découverte.
- Sčítanie ľudu, domov a bytov k 3. marcu 1991 v okrese Prešov. 1992. Prešov: Okresné oddelenie Slovenského štatistického úradu v Prešove.
- Shorter, E. 1977. *Naissance de la famille moderne. XVIIIe-XXe siècle*. Paris: Éditions du Seuil.
- Segalen, M. 1996. *Sociologie de la famille*. Paris: Armand Colin.
- Singly, F. de 1993. *Sociologie de la famille contemporaine*. Paris: Éditions Nathan.
- Singly, F. de 1999. *Sociologie současně rodiny*. Praha: Portál.
- Schmaus, M. 1981. *Sviatosti (De sacramentis)*. (4. zväzok série *Lux et vita*). Rím, Slovenský ústav svätého Cyrila a Metoda v Ríme.
- Welsch, W. 1993. *Postmoderna. Pluralita jako etická a politická hodnota*. Praha: KLP.

❁ DEMO GRAFIE

DEMOGRAFIE 4/2001

ČLÁNKY

Štěpánka Morávková: Předběžné výsledky sčítání lidu, domů a bytů 2001

Felix Koschin: Struktura plodnosti v 90. letech a co z toho plyne

Štěpánka Pollnerová: Easterlinova teorie a vývoj plodnosti v západoevropských zemích, České republice, Maďarsku a Polsku

Libor Stloukal: Změny věkového složení populací rozvojových zemí v období 2000-2050

SČÍTÁNÍ LIDU

Vladimír Srb: K 1. březnu 2001 bylo v Česku 11 716 Romů

Jaroslav Kraus: Alternativa k tradičnímu censu: kontinuální census obyvatelstva ve Francii

RECENZE

Slovenská rodina v minulosti (Petra Brabcová)

Česko-francouzský dialog o dějinách evropské rodiny (Vladimír Srb)

Šetření populačního klimatu v Jugoslávii (Zdeněk Pavlík)

ZPRÁVY

PŘEHLEDY

Bilancovaný počet obyvatel České republiky v jednotlivých letech 1991-2000 podle oblastí, krajů a okresů (přepočítané údaje podle územního vymezení k 31. 12. 2000)

Pohyb obyvatelstva v České republice v roce 2000 podle krajů a okresů

Pohyb obyvatelstva ve městech nad 20 tisíc obyvatel v roce 2000

BIBLIOGRAFIE

Budete-li se chtít blíže seznámit s některým z článků, časopis je možno zakoupit či objednat přímo v redakci –

Český statistický úřad, Sokolovská 142, 186 04 Praha 8-Karlín.